

В.Федяєва

м. Херсон

Сімейне виховання в історико-культурних традиціях України

Входження України до європейського освітнього простору ставить нові вимоги до навчання і виховання підростаючого покоління. У вирішенні цих завдань помітно зростає роль сім'ї з усією складністю та різноманітністю функцій, які вона виконує. Сім'я у своїй виховній роботі має спиратися на кращі досягнення національної та світової культури як в інтелектуальній сфері, так і у формуванні моральності, збереженні фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я нації.

Ідея необхідності відродження втрачених традицій вітчизняної сімейної педагогіки не викликає сумніву. На особливу увагу заслуговують етнокультурні традиції виховання дітей та молоді в Україні загалом, і в сім'ї зокрема. Ці традиції в нашій країні достатньо складні, неоднозначні навіть такі, що мають певні протиріччя. Етнокультурні традиції сімейного виховання в Україні формувалися, з одного боку, як природній історичний шлях розвитку країни, з іншого - як руйнування сталих сімейних звичаїв і традицій, заміною їх іншою системою цінностей і пріоритетів.

Для сучасників цих історичних періодів радикальні зміни знецінювали весь педагогічний досвід, для наступних поколінь вони були буденною реальністю. Таким чином "нове" утверджувало свої позиції в умовах жорсткої боротьби з відтворенням "старого", в результаті чого склалися унікальні особливості культури і ментальності українців, що мало значний вплив на становлення вітчизняної теорії і практики виховання дітей у сім'ї.

Сучасне суспільство все гостріше починає усвідомлювати, що в період соціально-економічних і політичних змін підвищується роль сім'ї в житті будь-якої людини, а особливо у молоді. У зв'язку з цим, на нашу думку, важливого значення набуває питання обґрунтування ефективних шляхів та

створення необхідних умов сімейного виховання, відродження сімейних традицій в контексті історико-культурних традицій в Україні.

Загальні питання сімейного виховання знайшли втілення у працях класиків як зарубіжної, так і вітчизняної педагогіки, психології, філософії: Л.Виготського, А.Макаренка, І.Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В.Сухомлинського, С.Швацького та ін. Ці питання порушують і наші сучасники: Е.Берн, Л.Божович, О.Дорошенко, М.Ібука, М.Каган, Р.Кемпбелл, О.Литвинюк, А.Мудрик, В.Шепель та ін. Сім'я все більше привертає до себе увагу суспільствознавців, демографів та юристів: Ю.Арбатова, В.Белова, А.Тодорського, А.Харчева, З.Янкова та ін. В українській педагогічній науці проблеми сімейного виховання розглядають О.Воропай, В.Постовий, В.Скуратівський. М. Стельмахович обґрунтовує народно-педагогічні підходи та досвід українського народу у вихованні дітей [9]. О. Сухомлинська розглядає методологію дослідження цих питань в історії педагогіки [8].

Відомі різні форми і моделі сім'ї, специфіка котрих залежить від історичного розвитку суспільства і характеру національних (релігійних) традицій. Умовно їх можна подати як традиційні і модернізовані (сучасні) моделі. Залежно від змін типу сім'ї, що обумовлюють історичні особливості культури і конкретного суспільства, змінюється також тип і механізм впливу поколінь, що складають сім'ю.

У традиційній сім'ї виховання дітей спрямоване на збереження і повторення стилю життя батьків у дітях. У сучасній сім'ї йдеться про взаємовплив батьків і дітей. Відповідно змінюється і характер сімейного виховання. Традиції виховання дітей та молоді в сім'ї є результатом довгого історичного соціокультурного розвитку суспільства [4].

Розглядаючи психолого-педагогічні проблеми сучасної сім'ї в Україні, слід відмітити процеси посилення значення історико-культурного фактору, який співпадає з певними змінами в соціальній, політичній і економічній сфері. Історико-культурні надбання, цінності стають фундаментом для

побудови нових політичних, правових, ідеологічних, економічних відносин у суспільстві.

Вітчизняна дореволюційна культура XIX – початку XX ст. мала досить особливі характеристики, які визначалися переплетінням культурних традицій різних народів, що проживали на території України. Особливістю цього періоду було й те, що в ній знайшли віддзеркалення способи життя і ментальності представників різних класів і станів – дворянства, духовенства, інтелігенції (творчої, науково-технічної, педагогічної), купців, робітників заводів і фабрик, ремісників, селян, докласових прошарків суспільства. При цьому у дворянському середовищі мали місце прояви різних кросс-культурних тенденцій з орієнтацією на певну іноземну модель (французьку, англійську, німецьку).

На змістові особливості народної культури впливали різні майнові прошарки селян (кінець XIX - початок XX ст.), регіональна відмінність, наслідки міграції населення.

Ці чинники й особливості розвитку української культури мали безпосередній вплив (історичний, що характерний для кожної епохи) на сім'ю – стиль її життя та побуту, реалізацію основних сімейних функцій, моделі сімейних стосунків і сімейного виховання.

Слід зазначити, що досить часто сьогодні говорять про кризові явища в сім'ї і сімейних стосунках, які були характерними не тільки для сьогодення. У 1884 р. відомий російський вчений В.Я. Стоюнін у праці “Наша семья и ее исторические судьбы ” зазначав, що сім'я “развивалась и слагалась при самых неблагоприятных исторических условиях“, які впливали на саму сім'ю [11]. Великий вплив на становлення інституту сім'ї мала і релігія. Досліджуючи історичні типи сім'ї у контексті відповідної їм релігійної культури, історики доводять, що шлях розвитку сім'ї - це діалектика зміни певних моделей – язичної (збереглася до XVI ст.), православної християнської (знайшла своє закріплення у відомому “Домострої”), постправославної атеїстичної або сім'ї радянського періоду.

Зміни у менталітеті сім'ї відбулися в період реформ Петра I. Новий тип сім'ї був зорієнтований на європейський стиль життя і на довгі роки закріпився у якості моделі дворянської сім'ї. У процесі реалізації першими поколіннями із таких сімей основних функцій – репродуктивної, господарсько-економічної, виховної, соціальної, регенеративної (пов'язаної з передачею і відтворенням соціального статусу сім'ї, цінностей і традицій) поетапно складалася, започатковувалась і відтворювалась нова модель сімейного виховання.

Вивчення питання дає змогу констатувати, що такі історичні обставини привели до подальших змін у способі життя: передусім до зміни статусу жінки, відриву дітей із сім'ї для отримання освіти і подальшої державної служби.

Вчені констатують, що це привело до нівелювання інституту сім'ї. Характерною ознакою другої половини XIX ст. є криза сім'ї, яка в історії педагогіки визначається як “конфлікт отцов и детей”. Після відміни кріпосного права та встановлення нових економічних відносин, відбувається зміна у структурі великої патріархальної селянської родини.

Такі зміни привели українських громадських діячів, просвітників, педагогів до наукового обґрунтування можливостей сімейного виховання, до необхідності організації педагогічної просвіти батьків. Становленню української сімейної педагогіки сприяли публікації російських учених О.Водовозової, П.Каптерєва, П.Лєсгафта, В.Стоюніна.

Процес виховання дитини у типовій сім'ї був предметом вивчення та аналізу періоду від народження дитини до вступу в загальноосвітній навчальний заклад. За цих умов виховна політика була спрямована на успішність у подальшому навчанні. Без сумніву, слід зазначити, що навчання в закладах освіти вимагало від дитини попередньої підготовки. Це ставило сім'ї перед необхідністю організації домашньої освіти, яку здійснювала спеціально запрошена людина, або старші члени сім'ї.

Оскільки в цей історичний період діти навчалися у навчальних закладах закритого типу з відривом від сім'ї, то все це вимагало виховання у дітей відповідних моральних якостей і рис характеру.

Великого значення дореволюційна сімейна педагогіка надавала підвищеній увазі до індивідуальності дитини, осмислення виховних проблем у сімейному середовищі, з позиції перспективи - входження у дитячий колектив. П.Лесгафт зробив ретельний аналіз особистісних характеристик з подальшою їх типізацією, що мало велике значення і вплив на становлення вітчизняної сімейної педагогіки.

Модель сімейних взаємовідносин і сімейного виховання у межах певних субкультур знайшла своє втілення у вітчизняній літературі XIX - початку XX ст. З художніми образами пов'язане розуміння про сімейне виховання в цей історичний період: на одному полюсі герої Івана Франка ("Ялинка"), Михайла Коцюбинського ("Морозенко"), Пантелеймона Куліша (Орися), Івана Котляревського ("Наталка Полтавка"), на другому - персонажі Івана Нечуя-Левицького ("Кайдашева сім'я"), Панаса Мирного ("Повія"), Ольги Кобилянської ("Земля").

Зрозуміло, що таке бачення і розуміння письменників, як правило, не систематизоване, особливості виховання в сім'ях різних майнових класів не завжди співвідносні один з одним. Досить часто сприймаються лише поверхові характеристики, а їх оцінка носить яскравий емоційний характер.

Таким чином, слід зазначити, що саме життя, соціально-економічний стан сім'ї, розвиток економічних відносин, становлення вітчизняної культури мали чіткий вплив на характер, форми і методи виховання дітей у сім'ї. Кінець XIX - початок XX ст. характеризувався виокремленням особливих характеристик виховання дітей селян, дворян, інтелігенції тощо. Всі вони мали свою особливість, що дає змогу говорити про традиції в народній педагогіці, у дворянській родині, в сім'ї інтелігенції.

Традиції сімейного виховання сприяли подальшому становленню народної педагогіки. З позиції нашого дослідження відзначимо, що найбільш

характерними ознаками сімейного виховання у народній педагогіці були: безумовний авторитет представників старшого покоління, суворе дотримання норм і правил поведінки; раннє включення у трудову діяльність; природність екологічного і естетичного виховання, що здійснювалося у спільній праці батьків та дітей. Такий підхід, як правило, позитивно сприймався старшим поколінням. Водночас, чітко визначена ієрархія взаєностосунків у сім'ї часто сприймається як негативний момент. Народна педагогіка з позиції сімейної педагогіки асоціюється з авторитаризмом, диктатом старшого покоління, нерівноправним становищем жінки, жорстких покарань тощо.

Виховання у дворянській родині приваблює передовсім естетичними аспектами життя і побуту. Досить цінними є такі складові, як: рівень освіченості і виховання дітей (як правило, особлива увага приділялась оволодінню мовами, музичними інструментами, правилами етикету); індивідуальний характер навчання і виховання дитини; здійснення навчання і виховання спеціально найманою людиною; зв'язок поколінь; наповнення дозвілля високим духовним змістом; епістолярна культура.

Слід зазначити, що дворянські сімейні коріння у наш час є предметом висвітлення у засобах масової інформації. До цієї теми звертаються учні, виконуючи з батьками домашнє завдання щодо складання родоводу своєї сім'ї.

Традиції вітчизняної педагогіки кінця XIX – початку XX століття, які були порушені в 1917 році революційними подіями, продовжували жити, відтворюватись на рівні певних форм. І сьогодні окремі методи і прийоми сімейної педагогіки цього періоду є складовою виховання дітей у конкретних сім'ях. Повернення до історичних традицій, до народної педагогіки дало змогу зберегти і відтворити народну модель сімейного виховання. Цьому сприяло і відродження історії, культури, педагогіки українського народу і цілеспрямована підготовка майбутніх учителів у вищих навчальних закладах до реалізації положень народної педагогіки у навчально-виховному процесі школи, залучення батьків до такої роботи. На наш погляд, дворянська ж

модель сімейного виховання була збережена лише в окремих елементах. На її позитивних сторонах майже не актуалізувалася увага в процесі психолого-педагогічної підготовки вчителя. До 90-х років ХХ століття в курсі історії педагогіки класичних і педагогічних університетів відбувалася переважно критика цієї моделі з ідеологічних позицій, підкреслювався її класовий характер.

Аналіз наукової історико-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що в збереженні моделей виховання дітей та молоді у сім'ї, що склалися в дореволюційний період помітну роль відіграли сім'ї інтелігенції. Саме в них свято зберігалися реліквії історичної епохи, книги, епістолярна спадщина; велику увагу в цих сім'ях приділяли переказу подій із життя попередніх поколінь, сюжетам книг, збереглися традиції спільного проведення відпочинку; читання і обговорення літератури; музичні вечори, художня праця, творчі ігри, обговорення наукових проблем (переважно в сім'ях науковців та вчителів). Здійснювався постійний зв'язок поколінь.. Бабусі і дідусі, які народилися на початку ХХ ст., відтворювали реалії свого дитячого життя, виховуючи онуків покоління 60-70-х років, а вони в свою чергу передавали традиції на рівні спогадів, ставши батьками у 80-90-х роках ХХ ст.

Зрозуміло, що моделі сімейного виховання попередніх років, так і моделі майбутнього, у наш час не можуть бути відтворені повністю. Але сама історія, сам її культурно-історичний розвиток актуалізує на новому змістовому рівні її окремі складові, її окремі принципи, форми і методи виховання дітей та молоді в сім'ї.

Реалії сучасного українського суспільства становить і соціальне розшарування, і економічний добробут сім'ї. Ці чинники значною мірою впливають на навчально-виховний процес. Домашнє виховання ХІХ - початку ХХ ст. було предметом дослідження класиків педагогіки радянського періоду і вважалося таким, що не відповідало вимогам партійних та державних органів у справі виховання молоді. Сьогодні ці

питання безпосередньо торкнулися багатьох сімей з проблемами підготовки дитини до школи. Статистичні дані свідчать, що тут існують певні протиріччя – посилюються вимоги з підготовки дитини до школи, але зменшується кількість дошкільних навчальних закладів, потребує покращення і рівень підготовчої роботи вихователів з дітьми. Сім'ї з високим майновим забезпеченням мають змогу дати дитині елементарний рівень основної і додаткової освіти, зокрема і в домашніх умовах. Сім'ї середнього рівня достатку, як правило, залучають дітей до системи дошкільної додаткової освіти.

Вивчивши питання констатуємо, що традиції народної педагогіки у наш час специфічно проявляються у сім'ях, які займаються певним бізнесом, фермерською діяльністю. Все це впливає на зміст господарсько-економічної функції сім'ї. Зміст, цінності, форми і методи народної педагогіки впливають на сучасні шляхи розв'язання завдань трудового, екологічного, економічного, естетичного виховання.

Підсумовуючи результати наукового пошуку, зазначимо, що сьогодні в Україні відбуваються серйозні зміни у ставленні до врахування традицій минулого. Ці питання постійно знаходяться у полі зору вчених-педагогів, громадських діячів, педагогів, батьків. Їх вивчення не може бути епізодичним, безсистемним. Питання теорії та практики виховання дітей в українській родині має розглядатися через призму відтворення культурно-історичних традицій у нових змістових умовах.

Література:

1. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
2. Головащенко С.І. Історія християнства: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
3. Етнографія України: Навч. посібник /За ред. С.А. Макарчика. – Львів: Світ, 1994. – 520 с.
4. Кон И.С. Ребенок и общество (Историко-этнографическая перспектива) – М.: Наука, 1988. – 270 с.

5. Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн.1 /Передмова П.П.Кононенка. – К.: Либідь, 1996. – 352 с.
6. Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн.2.- К.: Либідь, 1997. – 464 с.
7. Культура і побут населення України: Навч. посібник /В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх, В.Ф.Горленко та ін. – 2-е вид, - К.: Либідь, 1993. – 288 с.
8. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
9. Стельмахович М. Українська народна педагогіка: Навчально-метод. посібник. – К., 1997. – 232 с.
10. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. – К., 1996. – 286 с.
11. Стоюнин В.Я. Наша семья и ее исторические судьбы // Семейное воспитание: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /Сост. П.А. Лебедев. – М., 2001. – С.26-42